

TOPONÍMIES

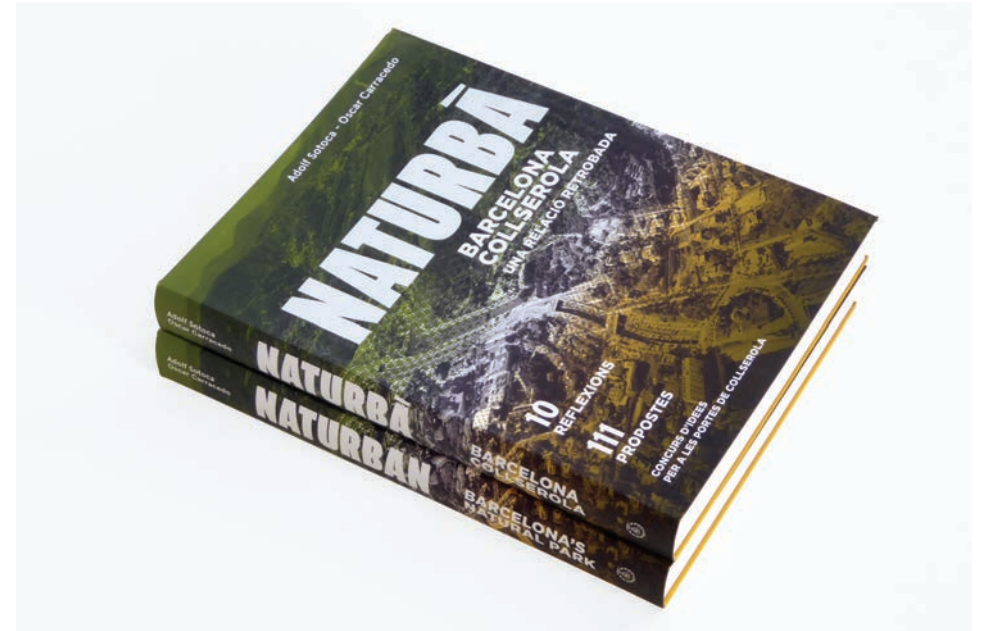
Escrit pel llibre Naturbà
2014

Etimologia: del grec *étymon* (significat veritable) i *lógos* (paraula o tractat). Origen, filiació, d'un mot *

Molt sovint recorrem a l'etimologia per esbrinar l'origen, l'evolució i el significat d'un mot. Es tracta de la branca de la lingüística que estudia la incorporació de les paraules a una llengua determinada, així com les seves variacions de forma i significat al llarg del temps. A partir de l'estudi de l'evolució d'una determinada llengua al llarg de la història és possible entendre els orígens d'una cultura, els canvis en la seva societat i també els seus creuaments amb d'altres de territoris diversos. D'aquesta manera podem parlar de paraules patrimonials quan ens referim a mots presents de forma permanent en la llengua des dels seus orígens, de manlleus quan s'hi incorporen des d'altres procedències o de neologismes quan ens referim a la creació de noves paraules davant la necessitat de descriure fenòmens inexistents amb anterioritat.

Toponímia: del grec *topos* (lloc) i *ónoma* (nom). Conjunt de topònims, noms propis de llocs *

De la mateixa manera, la toponímia resulta una eina enormement útil per a entendre el territori en el que habitem. Des de l'antiguitat l'home ha donat nom als llocs com a reflex de les particularitats de la seva geografia, els seus accidents, els seus habitants, els seus mites, els fets històrics que hi han succeït o les activitats que s'hi desenvolupen. És en aquest sentit que podem considerar l'urbanisme i l'arquitectura com a disciplines toponímiques ja que tracten, a diferents escales, d'arrelar-se en les condicions i fets particulars de cada indret, tot aprofitant, i modificant quan cal, la realitat física del lloc per acollir velles i noves formes de vida.

Podem parlar, tanmateix, de dues categories de toponímia: la macrotoponímia (o toponímia major) i la microtoponímia (o toponímia menor). Mentre que la macrotoponímia es dedica a l'estudi a gran escala del territori (continents, països, grans conques hidrogràfiques, metròpolis...) la microtoponímia es centra en l'estudi en detall d'àmbits més acotats i de menor dimensió (fonts, rieres, coves, cales...). De la mateixa manera que l'urbanisme i l'arquitectura gestionen els recursos, els cicles naturals, l'espai i l'activitat humana a diferents escales, la toponímia major i la menor donen nom al territori i l'expliquen partint d'òptiques d'obertures diverses.

* Diccionari de la llengua catalana (segona edició)
Institut d'Estudis Catalans. Edicions 62, 2007
ISBN: 9788429759778

La ciutat

La concepció de la ciutat és segurament un dels fenòmens que més condicionen la manera en què l'home habita el món després de l'assoliment del sedentarisme com a sistema d'organització social, fruit del desenvolupament de l'agricultura en temps del neolític fa aproximadament deu mil anys. Aquest fet, d'una gran transcendència a tots nivells, lliga per primera vegada l'home amb una porció concreta i acotada de sòl. Resulta interessant i molt revelador estudiar els criteris que regien les principals decisions a l'hora d'escollir un indret determinat on establir aquests primers enclavaments permanents: en un món pràcticament verge, sense antropitzar, la disponibilitat dels recursos necessaris, els microclimes d'algunes regions, la seva orografia o la fertilitat i geologia del sòl determinaven la viabilitat i oportunitat dels possibles poblats.

Els mapes

Resulta en molts casos emocionant l'estudi de les cartografies prehistòriques que han arribat als nostres dies perquè reflexen a través de traces extremadament simples i precises, treballades en relleu sobre pedres o altres materials peculiars per a nosaltres com ossos o peces de fusta, aquestes manifestes qualitats que convertien determinats àmbits geogràfics en potencials hàbitats humans ja milers d'anys abans de Crist. Diversos autors anomenen el mapa Çatalhöyük, datat entorn del 6.900 AC, com el primer plànol conegut d'una ciutat, en aquest cas situada a Anatòlia. És un document de gran bellesa plàstica. Representa clarament una estructura urbana situada sobre una plana, podríem fins i tot reconèixer o imaginar la tipologia base que constitueix el seu teixit edificat, i al rerefons de la imatge, en una posició privilegiada que evoca la rellevància de la seva presència sobre el territori, un majestuós volcà en erupció.

És igualment interessant i molt rellevant per a les feines essencialment projectuals com la nostra l'anàlisi detallat de cartografies molt més recents dels nostres pobles i ciutats. Són documents de gran expressivitat gràfica en què l'estructura del terreny i els sistemes hídrics que el recorren solen ser elements definitoris que donen literalment relleu al dibuix. Conflueixen sobre el mateix full la geografia i la societat que li dona nom, el medi i la cultura que en aquell temps l'habita, però el primer, en la seva condició de fonament indiscutible, n'és sempre l'autèntic protagonista.

Es curiós com de plans i inexpressius resulten molts mapes contemporanis comparats amb aquelles representacions de fa segles, sembla com si haguéssim perdut de manera molt preocupant la capacitat de re-coneixement del propi territori.

Evolució i superposició

Així com les condicions naturals del territori foren el punt de partida d'aquells assentaments primigenis, la mateixa ciutat es convertí progressivament en la base sobre la qual es construïren les posteriors urbs seguint un mecanisme de superposició continuada. La major part de les ciutats actuals són fruit de la permanent re-ocupació d'altres viles preexistents i contenen, per tant, en major o menor mesura, totes les antigues ciutats que han colonitzat el mateix territori; és així com hereten, amb un major o menor grau de consciència, les raons que les expliquen des de la seva fundació. Podríem bé definir, doncs, la ciutat com a bé patrimonial col·lectiu de la societat que l'habita i tindríem enormes dificultats per explicar-la al marge del procés que l'ha generada. Les urbs actuals, resultat de tots aquests solapaments i transformacions en seqüència, amb tota la seva complexitat, matisos i contradiccions, no han estat projectades d'una sola vegada: són fruit d'un procés que podríem definir com pràcticament infinit d'adaptació gradual a totes les circumstàncies canviants que les han conformat al llarg de la història. Estan en construcció i reconstrucció permanentment.

Densificació i desocupacions

Anomenem taxa d'urbanització a la relació existent entre la població que habita en àrees urbanes (ciutats) i la població total d'un país o regió. La taxa d'urbanització a nivell mundial no havia estat mai massa important fins a la Revolució Industrial, quan la població que residia a les zones rurals vinculades bàsicament a les explotacions agrícoles i ramaderes es traslladà a viure a les ciutats. Existeix una clara relació entre la taxa d'urbanització i el nivell de desenvolupament d'un territori, segons l'índex

de desenvolupament humà (IDH) del Programa de les Nacions Unides pel Desenvolupament basat en l'observança de la salut, l'educació i la renda per càpita dels seus habitants. Segons dades oficials del Departament d'Afers Socials i Econòmics de les Nacions Unides actualment més de la meitat de la població mundial ja viu en àrees urbanes, especialment en les regions més desenvolupades, mentre que zones com l'Àsia i l'Àfrica experimenten un ràpid procés d'urbanització. Sembla clar, doncs, que la densificació de les metròpolis serà un fet que seguirà en augment en els propers anys i dècades, representant més del 60% de la població total l'any 2030 segons dades del Banc Mundial. Davant d'aquesta perspectiva resulta absolutament necessari un estudi minuciós i un replantejament d'arrel de la nostra cultura d'ocupació de sòl en les àrees urbanes per tal de controlar les conseqüències mediambientals de la seva lògica essencialment expansiva amb la voluntat de fer compatible la qualitat de vida dels seus habitants amb el procés exponencial d'augment de residents previst. Possiblement la idea de desocupació a escala metropolitana d'alguns terrenys ja urbanitzats podria resultar útil per tal d'equilibrar la intensificació del procés urbanitzador en d'altres àrees del territori.

Reversibilitat

Ens trobaríem, per tant, en la posició de considerar absolutament pertinent un procés de renaturalització dels teixits urbans en un moviment aparentment invers al dut a terme pels habitants de la crosta terrestre des de temps immemorials. El context actual de superació del llindar ecològic a escala global ens situa en un escenari de potencial i profunda reformulació dels fonaments de la disciplina de l'urbanisme. Mentre que els darrers segles el concepte

de desenvolupament ha estat vinculat a un aparentment inevitable consum de natura ara ens plantejgem la retrocessió del procés a favor d'un nou model que proposa la producció i expansió progressiva i planificada de natura a l'interior de la ciutat existent.

Dicotomies

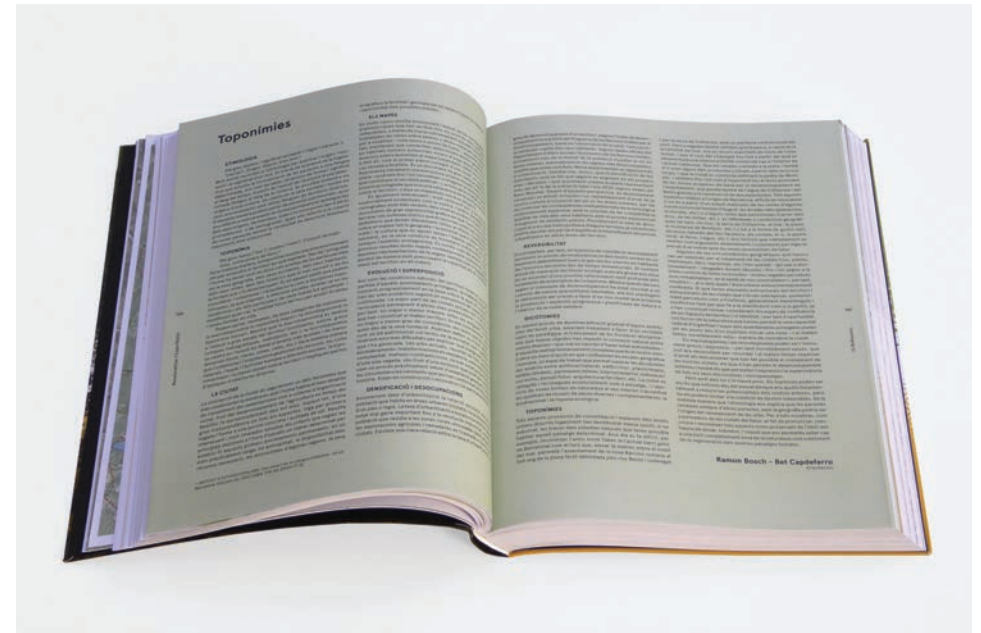
En aquest procés de desmineralització gradual d'alguns àmbits clau del teixit urbà estariem treballant a favor d'un verdader canvi de paradigma: el trencament de les fronteres disciplinàries que massa vegades han impedit la connexió natural entre visions diverses (que mai haurien hagut d'estar enfrontades) d'aquesta realitat immensament complexa que és el nostre món.

S'obre un marc d'acció on conflueixen les escales geogràfica i humana, un espai de treball que permet superar les estèrils dicotomies artificial/natural, edifici/lloc, plànol/mapa, estàtic/dinàmic, permanent/efímer, interior/exterior, individual/col·lectiu, passat/futur, arquitectura/territori,... La ciutat és rellegida i reconeguda essencialment com a paisatge i l'aparició de noves formes de naturalesa al seu interior accentuen les seves qualitats de mosaic de peces diverses i complementàries, la seva biodiversitat i la seva riquesa ecològica.

Toponímies

Tots aquests processos de consolidació i expansió dels teixits urbans fugaçment descrits massa sovint han desdibuixat, si no esborrat, les traces dels sistemes naturals que feren possible habitar aquell determinat paisatge.

Resulta difícil a dia d'avui, per exemple, reconèixer l'antic Mons Taber (a l'actual barri

gòtic de Barcelona) com el turó que, elevat setze metres sobre el nivell del mar, permeté l'assentament de la nova Bàrcino romana al bell mig de la plana fèrtil, delimitada pels rius Besòs i Llobregat i per la serra de Collserola, amb un perfecte control visual del port. Però a vegades també oblidem com la pesca, degut a la proximitat del mar, era un recurs important als inicis de la urbs actual i com el curs del Llobregat fou l'eix a partir del qual es desenvolupà una intensa activitat comercial cap a l'interior de l'actual Catalunya. Com els cereals conreats a la plana i també el vi eren alguns dels productes cultivats a partir dels recursos locals, i la ciutat es construïa utilitzant la pedra de Montjuïc. Com d'important fou el ferro provinent de les mines properes de Gavà pel desenvolupament de l'assentament, que gaudia igualment de l'aigua de Collserola i del Besòs gràcies a la construcció

de dos aqüeductes. Tots aquests aspectes relatius a l'origen de Barcelona, difícils de reconèixer si no és a partir d'un estudi meticulós de les restes d'algunes construccions (el Temple d'August, les arcades dels aqüeductes, la muralla...) o d'alguns noms que persisteixen (carrer dels Arcs, de les Voltes...), es refereixen a condicions geogràfiques (el turó, els rius, la serra de Collserola, el mar, la plana, la muntanya de Montjuïc,...) o bé a la forma de gestió dels recursos naturals del lloc (la pesca, els cereals, el vi, la pedra local, el ferro, l'aigua,...); dos factors que sobtadament es revelen com arguments determinants i consistents per lligar el passat d'un indret amb les seves oportunitats de futur.

Algunes de les circumstàncies geogràfiques que van resultar ser llavors seminals per al naixement de les ciutats (rius, planes, muntanyes,

llacs, maresmes,...) han quedat (qui sap si afortunadament) relegades durant dècades i fins i tot segles a la trista condició de límits incòmodes, moltes vegades percebuts com “inhabitables” (en el sentit de no construïbles, i per tant “inútils”), entre els quals l'àrea urbana estava inevitablement confinada. El que foren elements estructurals del territori i estructurants de les ciutats que s'hi varen sobreposar, posteriorment percebuts com a fronteres, generalment menystingudes i conflictives tant a nivell de planificació com de gestió, ja han començat a ser revisitades com espais de confluència de les lògiques del territori i d'identitat, i per tant d'oportunitat. Les forces de la naturalesa que havien perdut la seva radical capacitat d'organitzar l'espai dels assentaments primigenis poden ser els punts des d'on iniciar una nova (i al mateix temps increïblement vella) manera de concebre la ciutat.

Els macro i micro-topònims poden ser l'instrument precís i expressiu, i per tant increïblement valuós, que just ara necessitem per a recordar i al mateix temps repensar d'arrel els mecanismes que han permès el creixement de les nostres ciutats: els que n'han permès el seu desenvolupament extensiu i també els que permeten l'expressió i supervivència de tots els seus microclimes i micropaisatges.

Però amb això no n'hi haurà prou. Els topònims poden ser els fils que estirem des del passat perquè ens ajudin fonamentalment a reviure les potencialitats dels nostres entorns, però no els podem limitar a la condició de destins inexorables. De la mateixa manera que l'etimologia ens explica com les paraules reneixen sempre d'altres paraules, aquí la geografia podria ser l'origen del renaixement de les urbs. Per a

tots nosaltres com a pensadors de les ciutats del futur el pronunciar, reescriure i reconèixer tots aquests noms preservats de l'oblit hauria de ser sobretot l'impuls que ens permetés saltar cap a una visió completament nova de la naturalesa com a detonant de la regeneració dels nostres paisatges humans.

Ramon Bosch i Bet Capdeferro
Ithaca, NY, novembre de 2014